

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy czarnogłówka

1. Historia rasy

Owce czarnogłówki, zaliczane do ras mięsnych, to grupa owiec, która została wytworzona na drodze procesów twórczych, notowanych od 1860 roku, w których brał udział jej protoplasta z Niemiec oraz czarnogłowe owce mięsne z Wielkiej Brytanii. Prace przebiegały w kierunku wytworzenia owcy mięsnej, charakteryzującej się wełną jednolitą, średnio-grubą w sortymencie BC i C, przystosowaną do zróżnicowanych warunków żywieniowych. Rasa ta funkcjonuje w Polsce pod tą nazwą już od 1922 roku, tzn. od roku utworzenia ksiąg hodowlanych. Pogłowie czarnogłówek bardzo ucierpiało w czasie wojny; pozostało kilkaset sztuk, a wśród nich stare stado zarodowe w Komorowie (woj. wrocławskie).

Biorąc pod uwagę potrzeby przemysłu włókienniczego, przed rokiem 1989 była ona doskonała również w kierunku wełnistym, później zaniechano tych działań na rzecz prac nad doskonaleniem cech mięsnych, stosując krzyżowanie tych owiec z rasą suffolk i czarnogłówką niemiecką. Od długiego czasu zaniechano tej działalności, można więc uznać że po roku 2000 populacja zachowała ujednolicony charakter pod względem genotypu i użytkowości mięsnej.

Znaczenie czarnogłówki zostało potwierdzone w badaniach praktycznie wszystkich ośrodków naukowych w Polsce. Ze względu na doskonałe dostosowanie do naszych warunków środowiskowych (występuje od Podkarpacia aż do Pomorza Zachodniego), zachowuje szczególną rolę w pogłowie owiec, jako jedyna rodzima rasa w typie mięsnym i jedna z głównych, na której można budować rozwój rynku mięsa owczego w Polsce.

Stan pogłowia owiec rasy czarnogłówka na terenie kraju w latach 1980-2012

Rok	Ilość owiec macierek wpisanych do ksiąg	% pogłowia ogólnokrajowego	Pogłowie owiec w Polsce wg GUS
1980	2 756	0,07	4 206 529
1985	1 837	0,04	4 837 261
1990	4 071	0,10	4 158 469
1995	3 047	0,42	713 172

2000	3 975	1,18	336 762
2005	5 275	1,66	317 669
2012	3 028	1,38	218 700

Czarnogłówki to owce mięsne, charakteryzujące się bardzo dobrym umięśnieniem i szybkim tempem wzrostu jagniąt. Owce dają znaczną ilość wełny jednolitej, o dobrej gęstości i średniej wysadności. Plenność waha się w granicach 120-140%. Przydatne są do chowu zarówno w małych jak i dużych stadach, w systemie ekstensywnym i intensywnym.

2. Uzasadnienie konieczności ochrony

Owce czarnogłówki wywarły ogromny wpływ na poziom cech użytkowości mięsnej tego gatunku, co wiązało się z powszechnie stosowanym wykorzystaniem tryków do krzyżowania międzyrasowego, celem produkcji jagniąt rzeźnych. Czarnogłówki to owce mięsne, charakteryzujące się bardzo dobrym umięśnieniem, szybkim tempem wzrostu jagniąt i wysoką jakością tuszek. Owce tej rasy bardzo dobrze znoszą klimat wilgotny, z tego też względu nadają się na tereny nadmorskie i takie, które mają średnio więcej niż 600 mm opadów rocznie. Charakteryzują się dobrą przydatnością do wędrowek oraz koszarowania; mają mocne, odporne na kulawkę racice, przydatne do długiego wypasu w trakcie okresu wegetacyjnego.

Biorąc pod uwagę jej doskonałe dostosowanie do warunków całej Polski oraz znaczącą odrębność od innych ras mięsnych utrzymywanych w kraju, zasadność jej ochrony należy ocenić bardzo wysoko. Obecna wielkość populacji około 3 000 maciorek zarodowych powoduje, że ta cenna rasa owiec jest zagrożona wyginięciem. Objęcie czarnogłówki Programem ochrony zasobów genetycznych jest szczególnie istotne dla stabilizacji i rozwijania krajowego rynku mięsa owczego.

3. Cel programu

Podstawowym celem programu jest:

- 1) zachowanie najcenniejszych cech rasowych, takich jak:
 - bardzo dobre umięśnienie, szybkie tempo wzrostu jagniąt;.

- dostosowanie do warunków terenowych i klimatycznych całego kraju,
 - predyspozycje do użytkowania pastwiskowego.
- 2) zwiększanie liczebności populacji owiec tej rasy objętych programem,
 - 3) stabilizacja i zachowanie wzorca rasowego.

Docelowa wielkość populacji stad zarodowych powinna wynosić około 8 000 matek, Prace hodowlane prowadzone będą w kierunku poprawy plenności i cech użytkowości mięsnej, umożliwiających chów zarówno w systemie ekstensywnym, półintensywnym i intensywnym. Przydatna do utrzymania w ramach systemów alternatywnych z wykorzystaniem gruntów nieużytkowanych rolniczo, poddawanych pielęgnacji krajobrazu i wspomagających zabiegi zmierzające do ochrony środowiska przyrodniczego

Minimalna liczba owiec uczestniczących w programie ochrony zasobów genetycznych powinna wynosić 15 owiec matek w początkowym okresie, a docelowo 30 sztuk.

Jeden tryk powinien przypadać na 30 owiec w stadzie. Zaleca się w miarę możliwości stosowanie większej liczby tryków w stadzie.

4. Wzorzec populacji

1. Cechy pogłowia:

- a) Wrażenie ogólne – owce bezrogie, duże, o bardzo dobrym umięśnieniu, szerokim i dość długim tułowiu, osadzonym na stosunkowo krótkich kończynach.
- b) Dojrzałość rozplodowa ok. 8-9 miesięcy, sezonowe występowanie rui.
- c) Plenność 120-140 %, użytkowość rozplodowa 110-130 %.

Cechy osobnicze:

a) pokrój:

- głowa o średniej wielkości, szeroka, bezrożna, owelńniona, część twarzowa pokryta czarną lub brązową sierścią, czasem z białym nalotem;
- szyja krótka;
- tułów średniej długości, grzbiet szeroki, klatka piersiowa głęboka, z wyraźnie wysuniętym do przodu mostkiem; zad zaokrąglony; umięśnienie prawidłowe;
- kończyny krótkie o mocnym kośćcu, umaszczone czarno do wysokości stawów skokowych i nadgarstkowych, dobrze spionowane, szeroko rozstawione;

- b) umaszczenie: runo białe, głowa i kończyny czarne do brązowego z białym nalotem. Jagnięta rodzą się z ciemnym lub plamistym runem, które z wiekiem bieleje. W runie owiec dorosłych spotkać można pojedyncze czarne włosy, które w ilości nie większej aniżeli 1%, traktować należy za zgodne ze wzorcem.
- c) masa ciała: dorosłe tryki 90-110 kg, maciorki 65-80;
- d) W początkowym okresie życia jagnięta rozwijają się szybko, po ukończeniu 6 miesiąca życia nieco wolniej, co determinować może ich przydatność do wczesnego opasania.
- e) Wełna
 - jednolita o średnim sortymencie BC-C, o wysadności ok. 10 cm w odroście rocznym, włosy nadrunne i słabe markowanie dopuszczalne.
 - charakter wełny: runo zamknięte lub półotwarte,
 - roczna wydajność wełny potnej u tryków wynosi ok. 5,5 kg, a u maciorek 4 kg.
 - tłuszczopot powinien być koloru jasnego (biały lub kremowy) o konsystencji oleistej. Dopuszczalny również koloru rdzawego, gruzełkowaty; tłuszczopot o konsystencji lepkiej, koloru brunatnożółtego lub zielonego jest niedopuszczalny.

5. Cechy podlegające systematycznej ocenie oraz zasady ich oceny

Ocena wartości użytkowej obejmuje ocenę użytkowości rozplodowej i mięsnej zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi ras i linii hodowlanych ojcowskich.

Obejmuje ona: tempo wzrostu jagniąt, użytkowość wełnistą, plenność i zdolności mateczne maciorek.

Ustalanie:

- masa ciała w 10 dniu po urodzeniu
- masa ciała w wieku 30 dni,
- masa ciała w wieku 56 dni,
- średni dobowy przyrost od 10 do 30 dnia życia
- średni dobowy przyrost w okresie od 30 do 56 dnia życia,
- plenność życiowa maciorki,
- masa miotu w wieku 56 dni,
- masa ciała maciorek przed każdą stanówką,
- masa ciała w dniu licencji.
- płodność plenność i użytkowość rozplodowa

Po uzyskaniu docelowej wielkości stad zarodowych planuje się włączyć również m.in. ocenę użytkowości tucznej i przyżyciową ocenę użytkowości rzeźnej (USG) jagniąt-tryczków.

6. Metody oceny wartości hodowlanej i zasady selekcji

Ocena wartości hodowlanej oraz selekcja prowadzona będzie zgodnie z obowiązującymi przepisami dla stad ojcowskich.

W razie dostępności środków planowane może wykorzystanie wyników badań pogłowia w zakresie zwiększenia częstotliwości występowania opornych na trzęsawkę uwarunkowań genetycznych.

7. Metody doboru do kojarzeń i zasady kojarzeń

Prowadzony jest indywidualny dobór par do kojarzeń na podstawie analizy spokrewnień. W zależności od posiadanych środków, dodatkowym kryterium może być uzyskanie postępu genetycznego w kierunku zwiększenia częstotliwości występowania genotypów opornych na trzęsawkę.

8. Zasady wykorzystania materiału biologicznego

Wielkość produkcji materiału hodowlanego poza remontem i powiększaniem stad uczestniczących w Programie, będzie zależała od zapotrzebowania określonego przez właściwy regionalny związek hodowców owiec i kóz.

9. Zakres i metody konserwacji oraz przechowywania materiału biologicznego

Zakres ten ustalony zostanie po rozpoczęciu realizacji programu ochrony. Jednak w celu zabezpieczenia możliwości przynajmniej częściowego odtworzenia populacji w razie wystąpienia zwiększonego zagrożenia dla jej istnienia, uzasadnione jest zgromadzenie zarodków oraz nasienia i ich przechowywanie w stanie głębokiego zamrożenia w ciekłym azocie w Krajowym Banku Materiałów Biologicznych (KBMB) w Balicach.

Gromadzenie i wykorzystywanie materiału biologicznego (zarodków) odbywać się będzie pod nadzorem Grupy Roboczej ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz.

10. Działania dodatkowe

Zaleca się prowadzenie pomiarów zoometrycznych w jak największej grupie owiec w ustalonych odstępach czasu (np. co 10 lat). Wyniki tych pomiarów, prowadzonych wg wspólnej metodyki, losowo, we współpracy z regionalnymi związkami, które wyznaczą stada owiec, w których przeprowadzone zostaną pomiary, służyć będą do dokładnego opisu pokroju danej rasy i ewentualnych jego zmian w czasie.

Wprowadza się okresowo ocenę użytkowości tucznej tryków na podstawie potomstwa metodą stacyjną i przyżyciową ocenę użytkowości rzeźnej (USG) jagniąt-tryczków.

Zaleca się propagowanie wykorzystania owiec w czynnej ochronie przyrody i krajobrazu, np. poprzez zorganizowanie wypasów na terenach cennych przyrodniczo, odłogowanych, co wymaga podjęcia współpracy z lokalnymi samorządami.

Zaleca się ponadto podjęcie działań na rzecz promocji jagnięciny pochodzącej od owiec czarnogłówka.

11. Postawy organizacyjne realizacji programu

Programem ochrony będą mogły być objęte owce hodowli krajowej poddane ocenie wartości użytkowej zgodnie z obowiązującymi przepisami, które:

- charakteryzują się cechami fenotypowymi zgodnymi ze wzorcem określonym w programie ochrony,
- są wpisane do księgi hodowlanej dla rasy.

Typowania owiec do udziału w programie ochrony dokonuje podmiot prowadzący księgę dla owiec tej rasy. Kwalifikacji i akceptacji zwierząt i stad dokonuje Instytut Zootechniki - PIB przy współpracy z Grupą Roboczą. W szczególności Grupa Robocza podejmuje decyzje w sprawie przypadków budzących wątpliwości.

Program realizowany jest przez:

- a) hodowcę – właściciela stada owiec rasy czarnogłówka,
- b) Polski Związek Owczarski i regionalne związki hodowców owiec i kóz prowadzące księgi dla owiec,
- c) Instytut Zootechniki PIB, realizujący i koordynujący zadania z zakresu ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Uczestnictwo hodowców w programie jest dobrowolne. Jego zasady określa umowa pomiędzy hodowcą – właścicielem stada, a właściwym regionalnym związkiem hodowców owiec i kóz (wzór umowy stanowi załącznik do programu).

Polski Związek Owczarski i właściwy regionalny związek hodowców owiec i kóz oraz Instytut Zootechniki PIB odpowiedzialne są za realizację programu.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie współpracuje przy realizacji programu.

12. Fazy wdrażania programu:

I etap – lata 2014-2015

Rozpoczęcie realizacji Programu

Do Programu wytypowane będą zwierzęta o genotypie 100% czarnogłówki (maciorki) i 100% (tryki). Po wstępnym wytypowaniu stad przez prowadzącego księgi czyli Polski Związek Owczarski i Regionalne Związki Hodowców Owiec i Kóz, indywidualnego wyboru maciorek i tryków dokona Komisja powołana przez Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy.

II Etap: lata 2016–2018.

Tworzenie nowych stad o liczebności minimum 30 matek w stadach. Konsolidacja fenotypu zwierząt zgodnie z wymogami Programu ochrony owiec rasy czarnogłówka.

III Etap: lata 2019 i później

Kontynuacja realizacji Programu

13. Zasady oceny efektywności działania programu

Ocena efektywności działania programu dokonywana jest na podstawie udostępnianej przez realizatorów dokumentacji według następujących kryteriów:

- osiągnięcie i utrzymanie liczebności populacji chronionej zgodnie z przyjętymi założeniami;
- utrzymanie zmienności genetycznej;
- poziomu cech użytkowych – co pięć lat oznaczany będzie trend produkcyjny w zakresie głównych cech objętych oceną użytkowości.

Ocena ta przeprowadzana będzie corocznie przez Grupę Roboczą ds. ochrony zasobów genetycznych owiec i kóz.

14. Wspieranie Programu

Udział w Programie stwarza możliwość przystąpienia do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

15. Referencje

- Brzostowski H., L.Mercik, 1982, Próba określenia masy runa na podstawie cech wełny i budowy owiec rasy czarnogłówka. Zesz. nauk. ART Olszt., 24: 53-61.
- Gruszecki T. Niżnikowski R., Borys B., 2000. Uwarunkowania i szanse produkcji owczarskiej w Polsce. Prz. Hod. 5, 20–22.
- Hyży J., J.Wróblewska, 1980, Wydajność i zawartość składników mleka macierek rasy czarnogłówka oraz ich krzyżówki z tryczkami rasy hampshire (F1). Zesz. nauk. ART Olszt., 20: 103-112.
- Hyży J., W.Szczepański, 1981, Wpływ krycia młodych jarlic rasy czarnogłówka na ich wzrost i rozwój oraz odchów potomstwa. Zesz. nauk. ART Olszt., 21: 95-104
- Hyży J., W.Szczepański, 1981, Wpływ wczesnego macierzyństwa czarnogłówek na cechy runa i zdolność produkowania wełny w drugim roku życia. Zesz. nauk. ART Olszt., 22: 119-124.
- Hyży J., W. Szczepański, 1983, Efekty rozrodu macierek rasy czarnogłówka krytych wcześniej i tradycyjnie. Zesz. probl. Post. Nauk roln., 265: 179-183.
- Mercik L., 1965, Wpływ wysadności na wydajność wełny potnej i czystej owiec rasy merynos polski i czarnogłówka. Roczn. Nauk roln. Tom 86.B.3: 477-484.
- Niżnikowski R., Antczak A., Antczak M., Woźniakowska A., 2002. Ocena wskaźników plenności matek i odchovu jagniąt różnych ras utrzymywanych bez pomieszczeń na pastwisku w trakcie okresu wegetacyjnego. Zesz. Nauk. Prz. Hod. PTZ 63, 37–42.
- Niżnikowski R., 2003. Hodowla i chow owiec. Wyd. SGGW Warszawa.
- Niżnikowski R., Rant W., Popielarczyk, D., Strzelec E., Czarniak E., 007. Wpływ wybranych czynników na cechy rozrodu i masy ciała polskich owiec nizinnych. Roczn. Nauk. PTZ 3 (2), 79–87.
- Praca zbiorowa, 1988: Owce w Polsce. Wydanie I, ZZHO, Izba Wełny, Polserwis, Animex
- Szczepański W., 1962, Wstępne badania nad jakością wełny czarnogłówek w województwie olsztyńskim. Zesz. nauk. WSR Olszt. 137: 113-115.
- Szczepański W., J. Mielnik, 1967, Ocena chemiczna i fizykochemiczna mięśni owiec rasy czarnogłówka i polskiej owcy długowłnistej. Zesz. Nauk. WSR Olszt., 600: 731-740.
- Szczepański W., 1968, Wydajność i analiza rzeźna młodych skopów rasy czarnogłówka żywionych dużymi ilościami zielonki w dawce pokarmowej. Zesz. probl. Post. Nauk roln., z.81. 141-149.
- Szczepański W., 1970, Opas dorosłych macierek rasy czarnogłówka i polskiej owcy długowłnistej. - Wydawnictwo PTZ W-wa. Problemy Genetyki, Selekcji i Hodowli. Wyd. PTZ, W-wa. 399-404.
- Szczepański W., B.Glogowska, 1983, Badania porównawcze wełny tryków czarnogłówki krajowej i niemieckiej czarnogłowej owcy mięsnej z importu. Zesz. probl. Post. Nauk roln., 265: 347-351.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, J.Hyży, 1990, Oszacowanie odziedziczalności ważniejszych cech użytkowych czarnogłówki z terenu Warmii i Mazur. Prz. Nauk. Lit. Zoot., zesz. spec. rocz. XXXV: 31-35.
- Szczepański W., 1990, Wpływ inbredu na kształtowanie się wskaźników rozrodu macierek czarnogłówki. . Prz. Nauk. Lit. Zoot., zesz. spec. rocz. XXXV: 130-134.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1990, Charakterystyka produktywności mięsnej i wełnistej oraz współzależności fenotypowe i genetyczne czarnogłówki z owczarni Sławkowo. Prz. Nauk. Lit. Zoot., zesz. spec. rocz. XXXV: 165-169.

- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, P. Zieman, 1990, Ocena ubojowa tryczków czarnogłówki i mieszańców po ojcach suffolk. *Prz. Nauk. Lit. Zoot.*, zesz. spec. rocz. XXXV: 209-214.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1990, Wstępne badania składu tusz z uboju tryczków czarnogłówki i mieszańców po trykach rasy suffolk. *Przeg. Nauk. Lit. Zoot.*, XXXV: 165-169. 215-218.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1990, Kształtowanie się różnic selekcyjnych u młodzieży stada czarnogłówki i efekt heterozji u mieszańców po trykach rasy suffolk. *Przeg. Nauk. Lit. Zoot.*, XXXV: 219-224.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1990, Ocena wzrostu i użytkowości wełnistej czarnogłówki i mieszańców po trykach suffolk w pierwszym roku życia. *Przeg. Nauk. Lit. Zoot.*, XXXV: 233-236.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1991, Wzrost i użytkowość wełnista czarnogłówki oraz mieszańców po suffolkach z uwzględnieniem efektu heterozji. *Zesz. Nauk. Przeg. Hod.*, 4: 69-74.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, 1991, Ocena ubojowa czteromiesięcznych tryczków czarnogłówki i mieszańców z różnym udziałem rasy suffolk. *Zesz. Nauk. Przeg. Hod.*, 4: 223-228.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac, M. Konstantynowicz, 1991, Wstępne badania wartości rzeźnej półrocznych tryczków owcy kamienieckiej i mieszańców po ojcach czarnogłówki lub suffolk. *Zesz. Nauk. Przeg. Hod.*, 4: 229-236.
- Szczepański W., S. Czarniawska-Zajac S. Milewski, 1994, Charakterystyka zmian frekwencji typów hemoglobin i transferyn u owiec rasy czarnogłówka i mieszańców z udziałem rasy suffolk. *Acta. Acad. Agricult. Techn. Olst.*, 41: 23-28.